

Filosofiseminarieriet "Platsen, minnet och tidsdjupet"
Åbo Akademi, 22.-24.11.2011

Språket och staden, Wittgensteins metafor om tänkandets maskineri

Jarl-Thure Eriksson, Åbo Akademi

"Man kan betrakta vårt språk som en gammal stad: ett virrvarr av gränder och torg, gamla och nya hus, och hus med tillbyggnader från skilda tider och allt detta omgivet av en mängd nya förorter och raka och regelbundna gator och enformiga hus." Så beskriver Ludwig Wittgenstein sina tankar om språket och dess utveckling å ena sidan som ett kommunikationsmedel och å andra sidan som ett hjälpmedel att organisera kunskap i hjärnan. Citatet är hämtat ur Filosofiska undersökningar, del 1, anmärkning nr 18. Wittgenstein arbetade på boken sedan andra världskrigets slut, men hans bortgång i prostatacancer 1951 fördröjde utgivningen till 1953. Egentligen publicerade Wittgenstein endast två verk, Tractatus logico-philosophicus (Tractatus) år 1918 och Filosofiska undersökningar. Men han efterlämnade över 30 000 manuskriptark, vilka hans efterträdare som professor i Cambridge, akademiker George Henrik von Wright har organiserat och arkiverat. Ett flertal föreläsningsserier har redigerats av Wittgensteins elever och därefter publicerats.

Det anses allmänt, att Wittgensteins filosofi ändrades med åren och att han själv var kritisk till Tractatus på äldre dagar. Personligen tycker jag att det finns klara likheter mellan de båda verken, speciellt ifråga om vissa filosofiska djuplodningar. Emellertid saknar Filosofiska undersökningar det målmedvetna sökandet efter logisk klarhet som kännetecknar Tractatus. Stundvis verkar det som Wittgenstein irrar omkring i osäkerhet. Språket och språkspelet är dock den röda tråden i hans filosofi.

Wittgenstein, född 1889, avlade ingenjörsexamen i Berlin 1908. Han planerade att fortsätta med fysik under Ludwig Boltzmann i Wien, men denne hann tyvärr begå självmord, då samtiden inte förstod hans revolutionerande teorier om termodynamik. Flygtekniken var ännu i sin linda, men lockade den unge Wittgenstein till Manchester i England. Intresset för matematik förde honom dock till Bertrand Russel vid universitetet i Cambridge.

Det är ur denna bakgrund vi bör söka de mentala källflödena till Wittgensteins filosofi. I Tractatus, som han delvis skrev i skyttegravarna på Tysklands östfront under första världskriget, utvecklar han ett logiskt symbolsystem för matematiken. Inspirationen kom från Russels och Whiteheads monumentala Principia Mathematica, där författarna försökte blottlägga matematikens grundstenar, dock utan att lyckas. Tractatus förde Wittgenstein mycket djupare in på det mänskliga tänkandet och det sätt tanken tolkar verkligheten. Då jag läste boken, upplevde jag själv, att det bakom de mystiska teserna i Tractatus finns en undermedveten teori för de kognitiva processerna i hjärnan. Intuitivt väljer Wittgenstein språket som det symptomatiska mediet för både den medvetna tanken i talet och den samlande tankestrukturen i det undermedvetna.

Språkets betydelse för människans intellektuella och därmed kulturella utveckling har lyfts fram av många forskare, bl. a. Noam Chomsky. Även om språk och kommunikation via ljudläten har en lång utveckling bakom sig, tänker man sig att det någon gång för ca 100.000 år sedan uppstod ett omvälvande utvecklingsprång i språkets struktur. Ord formades till meningar. Sammanhang, tonfall och grammatik ökade det kommunicerade talets informationsinnehåll. Ett nyanserat språk hade även en betydelsefull inverkan på de kognitiva processerna.

Den engelske antropologen Steven Mithen har framfört teorin, att den överlevnadskunskap som fanns i stora hjärnan var utspridd på olika intelligensområden, typ naturintelligens, social intelligens, geografisk intelligens, teknisk intelligens, osv. Dessa områden var delvis isolerade från varandra, dvs de kunde inte utbyta information sinsemellan. Någon gång för 50 000 år sedan kom ett genombrott som öppnade kontaktlinjerna och gjorde det möjligt för människan att kombinera olika slag av erfarenhet och kunskap. Som en följd började människan utveckla nya mer komplexa verktyg. Ett spirande abstrakt tänkande fick henne att fästa uppmärksamhet vid symboliska saker såsom prydnadsföremål och utsmyckningar. Hon utvecklade även primitiva musikinstrument. Grottmålningarna är kanske det mest dramatiska tecknet på att en ny nivå av mental färdighet uppnått. De tidigaste målningarna dateras 32.000 år bakåt i tiden. De är bevis för, att man förstod bildens symbolik. Fantasin hjälpte människan att beskriva förflutna eller kommande händelser i form av jaktscener. Från att ha levat enbart i nuet hade människan utvecklat en medvetenhet om ett förgånget och en framtid. Fantasin möjliggjorde utflykter i tid och rum.

Språket har av många ansetts som en avgörande faktor för den nya mentala dimensionen. Ord blir begrepp i det undermedvetna, meningsbyggnad och tonfall ger impulser till känslosystemet. Som fysikalisk mängd betraktat innehåller en uttalad mening relativt lite information, typiskt en ström på 20 bit per sekund. Emellertid kan de associationer, som ett språkligt budskap åstadkommer hos lyssnaren, betyda medverkan av tiotals miljarder nervceller och motsvarande aktivitet i hjärnbarken, 10 miljarder bit/sekund. Vi kan se språket som en tunn silverkedja, där varje länk är ett ord. Kedjan dras genom medvetandets nålsöga och väcker i undermedvetandet en myriad av associationer.

Enligt den teori för kognitiv verksamhet som jag själv representerar är hjärnan i ett kontinuerligt dynamiskt tillstånd. De signaler sinnena skickar till hjärnan skapar aktivitet runtom i olika regioner. För att människan skall fungera rationellt, måste denna information komprimeras och filtreras så att bara den väsentliga delen leder till en medvetet förståelig tanke. Vid en talkommunikation bör åhöraren förstå talarens mening. Den process som utför komprimeringen i stora hjärnan är mycket komplicerad, egentligen vet vi inte hur den sker. Vi kan jämföra med ögat som har ett mycket litet fokus och ett stort randområde. Bilden utanför fokus räcker till för att orsaka en reaktion då något överraskande händer. Detta är naturens sätt att hushålla med informationsmängder.

Den komprimering av information som sker i det undermedvetna styrs av många faktorer. Det kan vara fråga om känslor och känslotillstånd, om sammanhang eller kontext, ofta gemensamt med andra individer i en viss situation, eller rent fysiologiska faktorer förmedlade av hormoner, enzym, neurotransmit-ämnen, etc. Av stor betydelse är också arvsanlag, erfarenheter och inlärd kunskap. Alla dessa faktorer är individuella och gör följaktligen varje tolkning av sinnesintryck individuell. Den komprimerade informationen avslutas i en medveten tanke av samma storleksordning som den verbala kommunikationen, dvs. 20 bit per sekund.

I del 2 av Filosofiska undersökningar finns bl.a. en av Wittgensteins klassiska sentenser: "Om ett lejon kunde tala, så skulle vi inte förstå det". När vi tänker på den informationsbehandling som ligger bakom en förståelse, låter Wittgensteins påstående ganska logiskt. Sättet att producera språkinformation i ett lejons hjärna och förfarandet som andra lejon använder för att tolka informationen måste radikalt skilja sig från människans sätt att åstadkomma och förstå talspråk.

Jag återkommer till Tractatus. Redan bland de första anmärkningarna i avsnitt 2 konstaterar Wittgenstein: "Vi gör oss bilder av fakta. Bilden är en modell av verkligheten". Detta är en

grundläggande sanning om hjärnans funktion. Det vi upplever som verkligt, är egentligen representationer i vårt minne, bilder av verkligheten. Han fortsätter: “Den logiska bilden (egentligen den logiskt skapade bilden) av fakta är tanken”. Då vi genom logiskt tänkande och med fakta som grund skapar en ny bild, talar vi om ett resonemang, en tankeverksamhet. Något som snurrar kring i hjärnan.

Tractatus slutar med den klassiska meningen: “Vad man icke kan tala om, därom måste man tiga”. Detta vid första påseende banala påstående har fått många tolkningar. Något tidigare konstaterar Wittgenstein: “Världens mening måste ligga utanför världen. I världen är allt som det är och allt sker som det sker: i den finns inget värde - och funnes det ett så hade det inget värde.” Han fortsätter, “Det är klart, att etiken inte kan utsägas. Etiken är transcendent. (Etik och estetik är detsamma.)”

I detta resonemang berör Wittgenstein, egentligen omedvetet, vad som inom den kognitiva vetenskapen går under namnet qualia, dvs. sådana mentala tillstånd hos människan som vi inte kan förklara med ord eller beskriva med någon teori. Typiska qualia är rädsla, smärta, sorg, glädje och kärlek. Alltså sådant som vi förknippar med känslor. Även upplevelsen av skönhet eller vacker musik hör till det osägbara. Qualia är inte egentliga begrepp i vår hjärna, utan processer som påverkar sinnesintrycken på deras väg upp i cortex informationskvarn och åter ned till en medveten tanke. Möjligen ett välbefinnande, om det är fråga om en njutbar upplevelse.

Den kände amerikanske arkitekten och systemteoretikern Richard Buckminster Fuller, som bl.a. skapat den fotbollsmönstrade globen i Montreal, blev en gång tillfrågad, hur han visste när en byggnad eller konstruktion var perfekt. Hans svar var att lösningen var färdig först, när den var vacker. Det som godkänns av den logiska kontrollen i våra pannlober ger oss en upplevelse av skönhet, en tillfredsställelse över att vi löst ett problem.

Jag hoppas ni får många vackra upplevelser under seminariet.

Tack